

De Nederlandse Ornithologische Unie organiseert jaarlijks een aantal themadagen. In dit katern zijn de verslagen van die themadagen opgenomen en zijn aankondigingen en ander verenigingsnieuws te vinden.

Voor actuele data en informatie zie www.nou.nu

NOU-THEMADAG

'Vogels en recreatie'

Op 28 maart 2009 organiseerde de NOU in het vergadercentrum Vredenburg in Utrecht een themadag onder de titel 'vogels en recreatie'. Met 95 bezoekers was de dag een groot succes. Aangejaagd door de sprekers, die uiteenlopende gezichtspunten presenteerden, kwam een levendige discussie op gang, vooral over het beleid ten aanzien van het beheer van natuurgebieden. Hier volgen samenvattingen van de op deze dag gehouden lezingen.

GENIETEN VAN VOGELS - TOT WELKE GRENS?

Luc Hoogenstein

Waar vogels zijn, zijn mensen. Dan is het logisch dat beide groepen zich soms letterlijk in elkaars vaarwater begeven. Hoe gaat Vogelbescherming Nederland (VBN) in de praktijk om met 'recreatie'? VBN is geen grootgrondbezitter en geen gegevensbeherende instantie, maar een belangenorganisatie. Om te weten wat er in de praktijk allemaal speelt op het gebied van verstoring van vogels vormen de vrijwillige 'WetlandWachten' de ogen en oren van VBN in het veld. Samen met hen probeert VBN haar bijdrage te leveren in de bescherming van vogels in (en) grote natte natuurgebieden. Elk jaar stellen de WetlandWachten een rapportage op, waarin onder andere staat welke conflictsituaties er zijn opgetreden. Een

aspect dat de laatste jaren steeds vaker boven komt drijven is verstoring door diverse vormen van recreatie.

De dikke Van Dale geeft als definitie bij "recreant" "iemand die recreëert", oftewel iemand die zijn/haar vrije tijd aan het besteden is. Zo gedefinieerd kan iedereen die zich niet-professioneel in de natuur beweegt als recreant worden beschouwd, zelfs vogelaars. Dit impliceert ook dat de diversiteit aan soorten recreanten in belangrijke vogelgebieden groot is: van jetskiër tot nordic walker, van kitebuggiër tot duiker en van ballonvaarder tot schaatser.

Welke trends kunnen binnen de ontwikkeling van recreatie worden waargenomen? Een veel gehoord misverstand is dat mensen meer in de natuur zijn te vinden doordat de hoeveelheid te besteden vrije tijd is toegenomen. Het klopt dat mensen meer vrije tijd

krijgen, maar de invulling daarvan krijgt veelal vorm in versterking van het sociale circuit en het gezinsleven, en niet in een toegenomen natuurbezoek. Wel neemt de recreant in aantal toe en neemt ook de lengte van het recreatie-seizoen toe. Dit hangt ten dele samen met aantrekkelijkere weersomstandigheden in voor- en najaar en met de opkomst van nieuwe sporten die jaarrond beoefend kunnen worden, zoals kitesurfen. Samengevat betekent dit dat het recreatief medegebruik van natuurgebieden is toegenomen.

Deze toename vindt zijn weerslag in hoe de grote natuurbeherende instanties met recreanten omgaan. Bladen zoals Natuurbehoud (Natuurmonumenten) en Onverwacht Nederland (Staatsbosbeheer) laten frequent zien hoe mooi de natuur is, en vooral ook hoe mooi het is om zelf die natuur te

Harvey van Diek

beleven. Dat schept verwachtingen: wanneer mensen actief worden uitgenodigd om naar buiten te gaan, dan moet dat ook ter plaatse, in de natuurgebieden, worden gefaciliteerd. Beide natuurorganisaties duwen zichzelf daardoor steeds meer in de positie van recreatieondernemer.

Wanneer vogels en recreatie elkaar ontmoeten vraagt dat vanuit de Natuurbeschermingswet en de Flora- en Faunawet om een effectbepaling. Niet alleen kennis van vogels is daarbij relevant maar ook kennis over recreatie. Bekend moet zijn hoe en welke delen van het gebied worden gebruikt en om welke aantallen en soorten het gaat, bij zowel recreatie als vogels. Wanneer een van deze twee pijlers grotendeels ontbreekt is het onmogelijk om een goede effectbepaling uit te voeren. Vooral over de recreatie is de benodigde informatie echter vaak ontoereikend. Naast kennis van recreatie en vogels is ook kennis van effecten van recreatie op vogels nodig. Krijgsveld *et al.* (2008) geven een overzicht van wat er nu bekend is, inclusief vlucht- en alertafstanden. Hoewel het rapport een verzameling is van relevante literatuur waarin specifieke onderzoeken op specifieke locaties met specifieke soorten worden behandeld, en elke te toetsen situatie *c.q.* effectbepaling op zichzelf uniek is, levert het rapport belangrijke handvatten ter ondersteuning van de effectbepaling.

Het is interessant om de nadruk te leggen op conflictsituaties, maar interessanter is het zoeken naar oplossingsrichtingen ter voorkoming van verstoring van vogels. De beste oplossing is het creëren van grootschalige, robuuste natuur, waarin het mogelijk is om levensvatbare populaties van vogelsoorten en recreatie naast elkaar te laten bestaan. Wanneer serieuze schaalvergroting geen optie is kan zonering een belangrijke oplossingsrichting vormen. Zonering in ruimte kan leiden tot het scheiden van gebiedsdelen voor respectievelijk recreatie en vogels. Daar-

naast kan ook zonering in de tijd efficiënt zijn wanneer overlap bestaat tussen het recreatiesizoen en de aanwezigheid van belangrijke vogelconcentraties. Deze overlap kan teniet worden gedaan door (delen van) een gebied in een bepaalde tijd van het jaar af te sluiten voor recreatie. Daarnaast kan door verschillende vormen van recreatie samen te brengen meer ruimte worden gecreëerd voor de natuur. Voorkomen van verstoring blijft altijd het uitgangspunt.

REACTIES VAN VOGELS OP RECREATIE: WAAR, WANNEER EN HOE LEIDT RECREATIE TOT VERSTORING?

Karen Krijgsveld

Op basis van een literatuurstudie voor Vogelbescherming Nederland zijn de effecten van diverse vormen van recreatie op vogels in kaart gebracht. Hiervoor zijn 400 publicaties over onderzoek naar de effecten van recreatie op vogels bekeken (Krijgsveld *et al.* 2008). De versturende effecten die zijn aangetoond zijn legio, en lopen uiteen van fysiologische stressreacties tot gedragsveranderingen zoals stoppen met foerageren of vluchten, veranderingen in verspreiding en dichtheid en verlaging van broedsucces en overlevingskansen.

Op land zijn de effecten relatief beperkt. Dicht bij wandel- en fietspaden neemt de dichtheid en diversiteit van broedvogels weliswaar af, maar de afstand waarover dit gebeurt is beperkt. Wanneer van paden wordt afgeweken of wanneer de dichtheid aan paden te groot wordt zijn de effecten disproportioneel groter. Verreweg het grootste versturende effect treedt op door niet-aangeliijnde honden. Op het water zijn de effecten groter door een combinatie van grote verstoringafstanden (open habitat), langduriger verstoring, grote aantallen vogels en hoge recreatiedruk. De grootste verstoring op water treedt op door kitesurfers met hun onvoorspelbare bewegingen van de kite hoog

in de lucht en hun geringe diepgang, en door speedboten die veel geluid produceren, in korte tijd grote afstanden afleggen en eveneens onvoorspelbaar over het water bewegen. Bij uitstek op het water geldt daarentegen dat effecten worden beperkt doordat de grootste aantallen watervogels voorkomen in het winterhalfjaar, terwijl de waterrecreatie zich grotendeels beperkt tot het zomerhalfjaar. Effecten van boten in vaargeulen zijn beperkt door hun voorspelbare gedrag, en vogels in ondiepten weten zich veilig voor boten met een grote diepgang. Luchtrecreatie heeft van alle vormen van recreatie de grootste versturende effecten in die zin dat de grootste percentages vogels vluchten over de grootste afstanden. Verstoring door vliegtuigen duurt echter kort doordat deze ook snel passeren en in die zin zijn de effecten beperkt. Helikopters en sportvliegtuigen veroorzaken de meeste verstoring door – wederom – hun onvoorspelbaarheid in voorkomen, hun grote geluidsproductie en geringe vlieghoogtes.

Grotere vogelsoorten vluchten op grotere afstand dan kleinere soorten. Ook in open habitat is de verstoringafstand groter. Niet alleen de verstoringafstand bepaalt echter de mate van verstoring, maar ook verstoringduur en het aandeel van de aanwezige vogels dat wordt verstoord. De ernst van een verstoring komt niet alleen tot uiting in vluchtgedrag. Vogels met jongen bijvoorbeeld zullen niet gauw vluchten, maar verstoring van deze vogels kan wel resulteren in een lager broedsucces. Bij het bepalen van verstoringgevoeligheid moet dus niet alleen rekening worden gehouden met verstoringafstanden, maar ook met de kwetsbaarheid van de vogel. Verstoringgevoelig zijn bijvoorbeeld broedende vogels, vogels op trek en vogels die een habitat gebruiken dat beperkt beschikbaar is. Kustbroedvogels zoals Strandplevieren, Bontbekplevieren en Dwergsterns vormen een goed voorbeeld. Hun broed-

habitat is slechts zeer beperkt beschikbaar doordat vrijwel al onze stranden zijn opengesteld voor recreatie. Zonder recreanten schieten de broeddichtheid en het broedsucces van deze soorten omhoog. Dit geeft de ernst van verstoring door recreatie voor deze soorten aan.

Het versturende effect van recreatie hangt dus af van de verstoring gevoeligheid van de vogel en van de intensiteit, het type en gedrag van de verstoring. De kennis die door alle studies beschikbaar is gekomen over de effecten van recreatie op vogels kan worden toegepast in beheer en inrichting van natuurgebieden. Zo kan verstoring van vogels worden beperkt en kan de natuurwaarde van deze gebieden gewaarborgd blijven.

VOGELS, NATUURBESCHERMING EN RECREATIE: VLUCHTEN KAN NIET MEER

Rob G. Bijlsma

De natuurbescherming in Nederland, ongeacht of die aan de leiband van de overheid loopt of privaat is, heeft in de afgelopen decennia een drastische gedaanteverwisseling ondergaan. Waar in het verleden de bescherming van landschappen en de daar voorkomende planten en dieren centraal stond, worden die landschappen nu omgevormd

tot parken ten faveure van mensen. Dat levert geld op ('vermarkting van de natuur'), en verbetert het welzijn van de gestreste mens – althans, dat is het idee. De twee meest voorkomende begrippen in het vocabulaire van de natuurbeschermers anno 2009 zijn dan ook 'geld' en 'publiek'. Gelijk opgaand met deze ontwikkeling vermindert de aandacht voor planten en dieren (tenzij virtueel of via megalomane projecten), keldert de kennis van beheerders van hun terreinen, verdwijnt toezicht maar neemt het aantal bordjes toe, wordt bestaande natuur achteloos bejegend en is veldwerk een vrijwilligerszaak geworden. Wetenschappelijke kennis op het gebied van natuurbescherming wordt genegeerd. Kritiek op de uitbating van natuur ten behoeve van mensen wordt ontkend, gebagatelliseerd, teruggespeeld of via commissies diepgelaten.

Langjarig onderzoek op Planken Wambuis, een natuurgebied op de Veluwe waar het toezicht nog verhoudingsgewijs goed is maar eveneens afkalft, laat zien dat de intensiteit van de recreatie in 1968-2008 sterk is toegenomen. In de opengestelde gebiedsdelen is die toename 15-voudig, in voor publiek afgesloten delen zelfs 18-voudig (vanaf bijna nul in de late jaren zestig

en vroege jaren zeventig). Bekeken over kortere tijdvakken is die toename geringer, wat deels verklaart waarom beheerders het idee hebben dat het 'allemaal wel meevalt'. Beheerders wisselen frequent van stoel en elke nieuwe beheerder start met een nieuw ijkpunt zonder idee te hebben van wat er de afgelopen decennia is gebeurd: de Wet van de Glijdende Perceptie.

De aanwezigheid van mensen in natuurgebieden op de Veluwe en in Drenthe bleek een versturende werking te hebben op vogels, zowel in als buiten de broedtijd. Voordat heide- en zandverstuivingvogels, na verstoord te zijn, naar hun nest terugkeerden, verstreken nadat de kust vrij was gemiddeld 2-4 minuten, afhankelijk van de soort. Terugkeer vond pas plaats nadat de verstoorder zich 71-150 m van het nest had verwijderd. Dat de schuwste soorten het sterkst als broedvogel zijn afgenomen wekt de suggestie dat verstoring een rol kan hebben gespeeld bij de populatieontwikkeling. Dit wordt ondersteund door de lagere reproductiecijfers van vogels broedend in opengestelde gebieden vergeleken met die broedend in vergelijkbare afgesloten gebieden.

Variatie tussen soorten werd ook vastgesteld in de afstand waarop vogels opvliegen bij benadering door een mens. Gemiddeld vliegen grote soorten eerder weg dan kleine soorten, en zijn de vluchtafstanden in open habitats (heide, cultuurland) groter dan in meer besloten habitats (bos, ruigte). Ruim voordat vogels wegvliegen vertonen ze alert gedrag en houden ze op met zingen, foerageren of rondscharrelen. De opkijkafstand, berekend voor ruim 100 vogelsoorten, is gemiddeld 42% groter dan de vluchtafstand. In dit verband is de bevinding dat het padennet in natuurgebieden steeds dichter wordt een veeg teken voor vogels. Zo verminderde in het Drents-Friese Wold de mediane afstand van willekeurige punten in het terrein tot het dichtstbijzijnde pad van 57 m in 1990 naar 50 m

Peter Eekelder

Nachtzwaluw is een van de soorten die een hoge verstoring gevoeligheid kent. *European Nightjar is one of the species susceptible to human disturbance.*

Arie Ouwkerk

in 2005. In dit Nationale Park zijn punten op meer dan 200 m van een pad zeldzaam geworden. Autoverkeer is met een factor twee toegenomen in het Drents-Friese Wold in 2002-08, en met een factor 10 op de Harderwijkerweg tussen Planken Wambuis en Hoge Veluwe in 1968-2008. Auto's genereren lawaai en brengen mensen naar natuurgebieden; beide factoren vergroten de druk op vogels.

Het veel genoemde argument voor het openstellen van natuurgebieden dat hiermee het 'draagvlak voor de natuur' wordt vergroot is een mythe gebleken. Hoe meer mensen namelijk natuurgebieden opzoeken, hoe groter het aandeel mensen dat denkt dat die gebieden er uitsluitend voor hun genoeg zijn. Terwijl natuurbescherming juist bedoeld was om andere dieren dan mensen hun plek te gunnen. Waar de druk op natuurgebieden vanuit de samenleving toeneemt zouden natuurbeschermingsorganisaties des te sterker tegenwicht moeten bieden. Het tegendeel is echter waar: het belang van planten en dieren is ondergeschikt gemaakt aan de genoegens van uitgerekend die ene soort die uitstekend voor zichzelf kan opkomen. Daarmee verzaken natuurbeschermingsorganisaties hun plicht: in plaats van 'hun kind' te beschermen tegen kwalijke invloeden proberen ze er maximaal profijt uit te slaan.

RECREATIE EN BROEDVOGELS IN DE GEBIEDEN VAN NATUURMONUMENTEN: EEN LASTIGE BALANS

Bart van Tooren & Saskia de Heij

Recreatie vormt een niet weg te denken aspect in onze natuurgebieden. Nodig voor de mens zelf, maar ook om draagvlak voor natuurbescherming te behouden. Tegelijkertijd heeft die recreatie onmiskenbaar negatieve gevolgen voor de aantallen en soortensamenstelling van broedvogels in veel gebieden. Voor de natuurbescherming vormt het vinden van een goede balans tussen deze twee aspecten een lastig dilemma.

De mate van openstelling van de gebieden van de terreinbeherende organisaties wordt regelmatig gemeten (tabel 1). De cijfers suggereren dat de openstelling van de gebieden van Natuurmonumenten de laatste jaren niet sterk is gewijzigd. Toch is dat maar de vraag: de criteria houden namelijk geen rekening met bijvoorbeeld de paddichtheid in gebieden of de aanwezigheid van een vorm van zonering. Zo

zijn er in de laatste 15 jaar veel vogelkijkhutten en andere uitzichtspunten ingericht, terwijl ook wandelroutes worden aangepast als daar vanuit natuurwaarde aanleiding voor is. Vogelhutten trekken veel publiek maar of dat ook heeft geleid tot rustiger delen elders in de gebieden is zonder onderzoek niet na te gaan. De motieven van recreanten om natuurgebieden te bezoeken lijken wel te zijn veranderd. Recreanten voor wie gezelligheid of er even tussenuit gaan om een frisse neus te halen (ook met hond) centraal staat lijken in aantal sneller toegenomen te zijn dan recreanten met meer natuurgerichte motieven.

De overheid heeft evenals Natuurmonumenten een dubbele doelstelling: het bieden van bescherming aan de natuur en het bieden van recreatiemogelijkheden. In de praktijk heeft dat ertoe geleid dat de huidige subsidieregeling voor natuurbeheer (het 'Programma Beheer') alleen opengesteld is voor gebieden die toegankelijk zijn voor publiek. In de praktijk blijkt dat de overheid het moeilijk maakt om van de uitzonderingsclausules gebruik te maken.

Er is geen aanleiding te veronderstellen dat de balans tussen recreatie en broedvogels bij Natuurmonumenten de komende jaren sterk zal wijzigen. Afsluiting van voor recreatie belangrijke gebieden is niet aan de orde, noch is er beleid om de mogelijkheden voor recreatie te verruimen. Afsluiting van terreindelen in het broedseizoen komt maar in een beperkt deel van de gebieden voor (o.a. stranden Kwade Hoek, oostpunt Schiermonnikoog, heide Sallandse heuvelrug, weidevogelgebie-

Tabel 1. De openstelling voor publiek van de natuurgebieden van Natuurmonumenten in 1995 en 2003, uitgedrukt als percentage van het totale areaal (Grontmij 1995, Veer 2004).

Openstelling	1995	2003
Volledig opengesteld	4	5
Opengesteld op wegen en paden	65	62
Beperkt opengesteld	5	1
Tijdelijk opengesteld	4	3
Afgesloten maar beleefbaar	23	29

den). Een belangrijk middel om meer mogelijkheden te bieden aan vogels is het huidige EHS-beleid: het vergroten en verbinden van natuurgebieden. Daarnaast is het van belang te blijven streven naar bewustwording bij beheerder en beleidsmaker van de problemen voor vogels in veel gebieden. Daarbij lopen de belangen van vogels niet altijd parallel aan die van andere plant- of diergroepen. Een pad door de heide kan voor broedvogels funest zijn maar voor de diversiteit aan planten en insecten juist heel belangrijk.

Er lijkt plaatselijk nog wel ruimte te zijn om de mogelijkheden voor vogels te vergroten. Daartoe is het allereerst noodzakelijk om na te gaan wat realistische doelen kunnen zijn. Welke broedvogels zouden in een bepaald gebied haalbaar kunnen zijn? Vervolgens kan

onderzocht worden of met name een betere zonering en aanpassing van de structuur van de vegetatie meer kansen kunnen bieden. De kennis van bijvoorbeeld broedvogelinventariseerders is daarbij zeer welkom. Dergelijke oplossingen worden momenteel nadrukkelijk besproken in het kader van de beheerplannen die voor Natura 2000 worden opgesteld. Helaas staat de terreinbeheerder daar vaak alleen in het aandrigen op deze mogelijkheden.

LITERATUUR

- Grontmij 1995. Bos en natuur: open of gesloten? Grontmij, Zeist.
- Krijgsveld, K.L., R.R. Smits & J. van der Winden 2008. Verstoringsgevoeligheid van vogels. Update literatuurstudie naar de reactie van vogels op recreatie. Rapport 08-173, Bureau Waardenburg, Culemborg.

(te bestellen voor € 25,- door een e-mail te sturen naar info@buwa.nl, of gratis te downloaden van www.vogelbescherming.nl of www.buwa.nl).

Veer M.M. 2004. Openstelling bos en natuur 2003. Stichting Recreatie, Den Haag.

Adressen lezinghouders

Rob G. Bijlsma, Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse

Luc Hoogenstein, Vogelbescherming Nederland, Postbus 925, 3700 AX Zeist

Karen Krijgsveld, Bureau Waardenburg, Postbus 365, 4100 AJ Culemborg; k.l.krijgsveld@buwa.nl

Bart van Tooren & Saskia de Heij, Vereniging Natuurmonumenten, Postbus 9911, 1243 ZR 's Graveland; b.vantooren@natuurmonumenten.nl

OVERLIJDEN VAN BÉ WOLFF

Op 19 januari 2009 overleed op 91 jarige leeftijd Arnold Ben Herman (Bé) Wolff. Bé was jarenlang lid van NOU en van de Club van Nederlandse Vogelkundigen. Bé was scheikundige, maar in zijn vrije tijd vooral een gedreven vogelaar met speciale belangstelling voor zeldzaamheden, waarover hij in onder andere *Limosa* en *Ardea* publiceerde. Een uitgebreide herinnering aan Bé, opgetekend door zijn vriend Herman Nuijen, is te vinden op de website van de CNV www.clubvannederlandsevogelkundigen.nl.

THEMADAGEN

De themadag van 28 maart 2009 over vogels en recreatie was een groot succes. De najaarsdag zal, op velerlei verzoek weer in Zwolle (Regardz Event Center, pal tegenover het station) plaatsvinden. Deze zal gaan over de terugkeer van de roofvogels in ons landschap (sinds de 'gijfaren' zeventig) en de gevolgen daarvan voor andere dierpopulaties – niet als probleem, maar als interessant fenomeen dat ons iets kan

leren over de rol van predatie in ecosystemen (een idee van een van de respondenten van de onlangs gehouden enquête).

DIGITALE TOEGANG ARDEA EN LIMOSA

De website van NOU (www.nou.nu) wordt steeds veelzijdiger en belangrijker. Als NOU-lid heeft u nu vrij toegang tot alle digitale bestanden van *Ardea* en *Limosa*. U dient daartoe in te loggen met uw lidnummer en activatiecode (beide heeft u onlangs via de rekening voor het NOU-lidmaatschap ontvangen). Als u al eerder had ingelogd kunnen u inloggen met uw emailadres en password.

ALGEMENE LEDENVERGADERING

Deze werd gehouden op de themadag van 28 maart en door 40 mensen bezocht. Hierin werd Wouter Halfwerk geïntroduceerd als nieuw bestuurslid (voornamelijk voor de website). Wouter doet promotieonderzoek in Leiden aan effecten van verkeerslawaaï op vogels.

Peter Milders werd genoemd als mogelijk opvolger van Piet van den Hout als secretaris (Piet gaat waarschijnlijk enige tijd naar het buitenland voor onderzoek). Peter was naast zijn werk als bedrijfsjurist jarenlang secretaris bij SOVON. Naast verschillende andere nevenwerkzaamheden is hij bestuurslid van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam en oud-bestuurslid van Stichting Vogelreizen.

Ook werden de financiële jaarstukken besproken. Het overschot in 2008 bedraagt € 2700. Dat is een mooi resultaat. Daarnaast konden de reserves voor het uitgeven van een digitale versie van *Ardea* en voor een *Ardea Special* vergroot worden. De belangrijkste oorzaken van deze gunstige ontwikkeling zijn dat achteraf meer achterstallige contributies en abonnementsgelden zijn geïnd dan verwacht, dat er meer giften en rente zijn ontvangen en dat meer losse tijdschriften zijn verkocht. Het eerste dankzij zeer actief aanmannen. Daarnaast konden de kosten in de hand worden gehouden.